

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/101/22-26>

Zənfira Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
zenfira.quliyeva@mail.ru

“FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ YARADICILIĞINDA İCTİMAİ MƏSƏLƏLƏR”

Xülasə

Firudin bəy Köçərli 57 il ömür sürmüş və ömrünün 40 ilini millətin maariflənməsi və mədəni tərəqqisinə, savadsızlığın və geriliyin aradan qaldırılmasına, həsr etmişdir.

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan maarifçisi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, publilist, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin banisi hesab olunur. Ədib milli mətbuatın, milli ədəbiyyatın inkişafında çox böyük işlər görmüşdür. Firidun bəy xalqın qəflətdən ayılmasında, maarif, elm, mədəniyyətinin tərəqqisində mətbuatın rolunu xüsusi qiymələndirirdi. Məqalədə görkəmli ədibin həyatı və yaradıcılığı, dünyagörüşünü əks etdirən məsələlər işıqlandırılır.

Açar sözlər: ədib, publilist, pedaqoq, maarifçi, milli mətbuat

Zanfira Guliyeva

Azerbaijan State Oil and Industry University
PhD in History
zenfira.quliyeva@mail.ru

“Social issues in the works of Firidun bey Kocherli”

Abstract

Firudin bey Kocherli lived for 57 years and devoted 40 years of his life to the education and cultural progress of the nation, the elimination of illiteracy and backwardness.

Firidun-bek Kocherli is considered an Azerbaijani educator, teacher, literary critic, publicist, and founder of the historiography of Azerbaijani literature. He did a great job of developing the national press and national literature. Firidun-bek especially appreciated the role of the press in the awakening of the people, and in the progress of education, science, and culture. The article highlights issues that reflect the life, work, and worldview of the outstanding writer.

Keywords: writer, publicist, teacher, educator, national press

Giriş

Firidun bəy Köçərli ömrünü millətin maariflənməsi və mədəni tərəqqisinə, savadsızlığın və geriliyin aradan qaldırılmasına, mövhumat və cəhalətə qarşı mübarizəyə həsr etmişdir.

F.Köçərli yaradıcılığı boyu bir çox istiqamət üzrə tədqiqatlar aparmışdır. Həm tərcüməçi, həm pedaqoq, həm tarixçi, həm də ki, gözəl bir folklorşünas kimi böyük işlər görmüşdür. F.Köçərli gənc yaşlarından insanların maarifləndirilməsi istiqamətində böyük fədakarlıqlar göstərmiş, milli və mənəvi dəyərlərin təbliği, milli mətbuatın, milli ədəbiyyatın inkişafında çox böyük işlər görmüşdür. Firidun bəy "Kaspi", "İrşad", "Tərəqqi", "İqbal" və s. qəzetlərlə əməkdaşlıq edərək dövrün problemlərini gündəliyə gətirmiş, eyni zamanda topladığı xalq yaradıcılığı nümunələrini də çap etdirirdi.

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, dövrünün demokratik ziyalıları kimi Firidun bəyi gənc yaşlarından xalqın maariflənməsi, mədəni yüksəlişi məsələləri düşündürdü. O, xalqın qəflətdən ayılmasında, maarif, elm, mədəniyyətinin tərəqqisində mətbuatın rolunu xüsusi qiymələndirirdi.

Firidun bəyin əsərləri 1926, 1963, 1978-ci illərdə Bakıda nəşr etdirilmişdir. B.Nəbiyev, K.Talıbzadə, İ.Bektaşlı və b. Firidun bəyin yaradıcılığını tədqiq etmişlər. Ədibin əsərləri

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il sərəncamı ilə 2 cildə kütləvi tirajla dərc edilmişdir (Süleymanlı, 2008: 251).

Həyat və yaradıcılığı

Firudin bəy Köçərli 26 yanvar 1863-cü ildə Şuşa şəhərində ziyalı ailəsində anadan anadan olmuşdur. O, ibtidai təhsilini Mirzə Kərim Münşizadənin məktəbində aldıqdan sonra 1876-cı ildə atasının məsləhəti ilə Şuşadakı dördsinfli rus şəhər məktəbinə daxil olmuşdur. Daha sonra Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsinin inspektoru A.O.Çernyayevskinin dəvəti ilə 1879-cu ildə Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasına oxumağa getmiş və 1885-ci ildə həmin seminariyanı bitirmişdir (2). O, Seminariyanı bitirdikdən sonra İrəvan gimnaziyasına müəllim təyin edilərək Azərbaycan dili və şəriət fənlərindən dərs demişdir. Firidun bəy Köçərli ilk məqalələri İrəvan gimnaziyasında çalışdığı illərdə işıq üzü görmüşdür. Onun müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olunmuş məqalələrinin ana xəttini xalqın mənafeyi, onun maariflənməsi kimi problemlər təşkil edirdi (Abdullayeva, 2019: 56). F.Köçərli 1895-ci ildə İrəvanı tərk etmişdir.

Firudin bəy Köçərli 1897-ci ildən etibarən isə artıq məzunu olduğu Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsində müsəlman dini üzrə şəriət müəllimi kimi pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır (4).

1903-cü ildə “Azərbaycan şairi Vaqifin həyatına dair”, 1904-cü ildə “Ədəbiyyatımıza dair məltub” məqalələrini yazmışdır. 1904-cü ildə “Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı” əsərini rus dilində çap etdirmişdir (Süleymanlı, 2008: 248).

Firidun bəy Köçərli ədəbi şəxsiyyətlər, bədii əsərlər, dərslik və tərcümələr haqqında, qadın azadlığı, habelə məişət mövzularında onlarla maraqlı, aktual məsələlərə həsr edilmiş məqalələr müəllifi kimi dövrünün publisistlərindən biri hesab olunur (Firidun bəy Köçərli, 2014: 4).

Ədib “Şərqi-Rus” qəzeti ilə uzun müddət əməkdaşlıq etmişdir. 1904-cü ildə qəzətdə “Cavan müəllimlər”, “Cəmiyyəti-xeyriyyə”, “Ədəbiyyat”, “Anton Çexovun hekayələrindən”, “Ədəbiyyatımıza dair məktub”, “Gözəl bir kitab”, “Sülh və barış”, “Təbriknamələr”, “Təəssüf”, “Təzə kitab” adlı məqalələri nəşr edilmişdir (Abdullayeva, 2019: 57).

Eyni zamanda, Firidun bəy “İrşad” qəzetində “Bir darülmüəlliminin kifayətidir?”, “Bir müəllimin bizə cəvabı (məqalə kənd müəllimlərinin öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməmələri haqqında idi)”, “Cavanşirdə kazakların rəftarı”, “Ehtiyatlı olmaq kimə lazımdır? (Tiflisdə keçirilən erməni-müsəlman məclisi haqqında)”, “Əqil əqildən ötkəm olar”, “Qarabağda Cavanşir mahalının əhvalü övzasına dair” (şair Zakir haqqında), “Məişətimizə dair (bir para bəyanat)”, “Məişətimizə dair: (Birtay buynuz öküz) (məqalə erməni-müsəlman qırğınından bəhs edir)”, “Məişətimizə dair: Müsəlmançılıq”, “Məişətimizə dair: (Qaranlıqda qalanlarımız) (Azərbaycan dövlət məmurlarının xalqa əziyyət vermələri haqqında)”, “Məişətimizə dair: (Yarımcıqlarımız): “Anlayanın nökrü, anlamazın quluyam, dad yarımcıq əlindən (Azərbaycan dövlət məmurlarının ozbaşnalığı haqqında)”, “Məişətimizə dair: El üçün ağlayan gözsüz qalar (Haşım bəy Vəzirovun həbs olunması haqqında)”, “Məişətimizə dair: Əcəlsiz önlərimiz (Zülfüqar bəy Hacıbəyovun dəfni və kəndlərdə həkim qıtlığı haqqında)”, “Məişətimizə dair: Təlim xeyir edənlərimizin cəzası (İrəvanda rus-müsəlman məktəbinin müdiri Haşım bəy Vəzirovla cəmaatının rəncidəliyi haqqında)”, “Müəllimlər ictimainə dair: İşin ibtidası (Bakıda çağırılan müəllimlər iclası haqqında)”, “Müəllimlər neçün Bakıya qayıdır”, “Niyə müəllimlər kəndlərdən qaçırlar?”, “Şuşa faciəsinə dair (Qarabağın erməni-müsəlman iğtişası nəticəsində viranə qalması haqqında)”, “Vətən məhəbbəti”, “Yenə müəllimlər kəndlərdən qaçırlar”, “Rəhbər” qəzetində “C.Ə.Nəbati”, “Ədəbiyyatımıza dair”, “Seyid Əbdülqasım Nəbati”, “Vaqif və Vidadi və bunların dostluğu” adlı, “Açıq söz” qəzetində “İdarəyə məktub” adlı məqalələr nəşr edilmişdir (Abdullayeva, 2019: 58).

Firidun bəy Köçərli arxivində müasirlərindən aldığı məktublara siyahısı saxlanılır. 1884-1919-cu illərdə məktublara ümumi sayı 900-dür (Talibzadə, 2013: 6).

1884-1919-cu ilə qədər yazdığı məktublar 35 illik bir dövrü əhatə edir. Bu məktublara mövzuları ədəbiyyat, maarif məsələləri və mədəniyyət sahələrini əhatə edir. Firidun bəy, A.Şaiqə göndərdiyi məktublara birində yazırdı ki, «bizim bu əsrşumda ağzını açıb iki kəlmə söz

danışmağa da izn vermirlər. Görək bir vaxt olar bizim də ağızımız açılar, dərdlərimizi açıq söyləyərək» (Mirzəyeva, 2012: 32).

Göründüyü kimi, ədib məktublarında ictimaiyyəti narahat edən ən aktual məsələləri müzakirə edirdi.

Arxidə saxlanılan məktubları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar (Talibzadə, 2013: 6)

Məktublar

Eynalı bəy Sultanov-20;

C.Məmmədquluzadə-22;

N.Nərimanov -2;

M.Ə.Sabir-2;

Ə.Haqqverdiyev-5;

Vəzirov-4;

N.Cavid-4;

H.Vəzirov-47;

Ü.Hacıbəyli-14;

Y.V.Çəmənzəminli-6;

Sultan Məcid Qənizadə-78

Ömər Faiq-23

Abdulla Şaiq 24 və.b.

Qeyd etmək lazımdır ki, Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə aid əldə etdiyi materialları məktublarla toplamışdı. Firidun bəyə Abdulla Şaiq arasında dostluq 1907-ci ildə başlamışdı.

Daha sonra qeyd etmək lazımdır ki, Firidun bəy Köçərli müəllimliklə eyni vaxtda tərcüməçiliklə də məşğul olmuşdur. O, İrəvan gimnaziyasında çalışarkən qədim yunan filosofu Sokratın “Təlimati-Sokrat” kitabı nəşr edilir. Bu kitabın 1891-i ildə nəşrinə nail olur (Süleymanlı, 2008: 247).

Firidun bəy rus şairləri A.S.Puşkin və M.Y.Lermontovun şeirlərini azərbaycan dilinə, M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” povestini rus dilinə çevirərək nəşr etdirmişdir.

Beləliklə ədibin publisistik və tənqidçilik fəaliyyəti İrəvan gimnaziyasında müəllimlik etdiyi dövrdən başlanır və sonrakı illərdə də davam etdirilir.

Firidun bəy 1908-ci ildə üçcildlik məşhur “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabını yazmışdır. Bu kitabda Firidun bəy 130-a qədər şair və yazıçının həyat və yaradıcılığında bəhs etmişdir.

F.Köçərli bütün Azərbaycanı gəzərək ədəbiyyata bəlli olmayan el şairlərinin, aşıqların yaradıcılığını toplayıb üçcildlik kamil bir əsər yaratsa da, maddi ehtiyac üzündən əsəri çap etdirə bilmirdi (Rzalı, 2010: 3).

Ancaq Firidun bəyin vəfatından sonra bu kitab üç dəfə böyük tirajla nəşr olunaraq ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.

F.Köçərli 1911-ci ildə “Mirzə Fətəli Axundov”, 1912-ci ildə “Balalara hədiyyə” kitablarını nəşr etdirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, “Balalara hədiyyə” 1912-ci ildə Orucov qardaşlarının mətbəəsində çapdan buraxılmışdı (Qüdrətli ədəbiyyatşünas, folklor tədqiqatçısı Firidun bəy Köçərli, 2023: 13).

Firidun bəy Köçərli “Balalara hədiyyə” kitabının giriş hissəsində yazırdı ki, o, millət ki, öz tarixinin, dolanacağını, vətəninini, dilini sevir bu qisim əsərləri kəməli sövq ilə və diqətlə cəm edib ziqiymət sərmayə kimi saxlayır və balalarının ilk təlim və tərbiyəsi onları öyrətməklə başlayır. Bunlara hədiyyə olaraq millətimizin yaratdığı nağıl və hekayələrdən, məsəl və tapmacalardan və bir çox mənazumələrdən bu məcmuəni tərtib qıldıq ki, onlar unudulub xatirələrdən çıxmasın. Fikrini davam etdirən Firidun bəy yazırdı ki, Qasım bəy Zakirin təmsilat mənzuməsi millətimizin məişətindən götürülmüş və onun dili ilə söylənmiş əsərlərdir (Firidun bəy Köçərli, 2012: 3). Deyilənlərlə yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, məcmuəyə daxil olan ancaq “Tülkü və üzüm” təmsili ruscadan tərcümə olunmuşdur. Abbasağa Nazirin və Mustafa ağa Arifin və Mehdiqulu xan Vəfanın bir neçə əsərləri məcmuədə dərc olunmuşdur.

Firidun bəy kitabda cəmiyyətdə mövcud kəskin sosial təbəqələşmənin törədəcəyi ixtilaflarada bir məsəl ilə xüsusi olaraq işarət etmişdir. O, bir xalq məsələi ilə təbəqələşmənin aman və imanı aradan götürməsinə qeyd etmişdir.

Zülm ilə abad olan, ədl ilə bərbad olar.

Acın amanı olmaz, toxun imanı.

Daha sonra qeyd edilməlidir ki, Firidun bəy 1913-cü ildə yazdığı “Ana dili” məqaləsi Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizəyə həsr edilmişdi. Ensiklopedik biliyə malik görkəmli pedaqoq-alim Firidun bəy Köçərlinin araşdırmalarının başlıca istiqamətlərindən biri də Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə idi (Qaraoğlu, 2018: 15).

Daha sonra Firidun bəyin məişərimizə dair sisilə məqalələrinə yetirilməsi məsədəuyğun olardı. “Məişətimizə dair” silsilə məalələrinin birində Firidun bə yazırdı ki, “Müəllimlərin və səyi qeyrəti sayəsində çox qövm və tayfalar xoşbəxt olub ağ günə çıxıblar, şan və hörmət qazanıblar, dövlət və qüvvət kəsb ediblər. Keçən on doqquzuncu əsrin 70-ci sənəsində almanların firənglərə qalib gəlməyi onların müəllimlərinə isnad olduğunu təsdiq edib, qəti surətdə deyə bilərik ki, miləli-müxtəlifə arasında hər zaman və məkanda vüquə gələn hər qism dava və müharibələrdə xah siyasi olsun, xah iqtisadi və xah qeyri, qalib gələn tərəf müəllimləri sayəsində nüsət tapmışlar və qalib gəlmişlər. Firidun Köçərli acınacaqlı vəziyyətə düşməyimizin səbəbini millətimizə qaydasınca təlim-tərbiyə verən müəllimlərimizin olmamasında görürdü.

Maarif sistemində nöqsanlar, bürokratizm, çarizmin milli dilləri sıxışdırmaq siyasəti, müəllimlərin vəziyyəti məktublarda bu və ya digər şəkildə əks olunmuşdur.

Firidun bəy Köçərli Tiflisdə “Azərbaycan teatrının ədəbiyyatı” əsərini rus dilində nəşr etdirir. Ədidin yaradıcılığa başladığı illər Rusiyada ictimai-siyasi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi ilə diqqəti cəld edir. Azərbaycanda milli şüur getdikcə qüvvətlənirdi. Bu illərdə Azərbaycanda, xüsusi ilə Bakıda dramaturgiya, nəsr, nəzm, realizm üslubu ilə inkişaf edir, ədəbiyyat ideyaca zənginləşir, qəzet və jurnallar ana dilimizdə nəşr edilirdi. Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin sistemli şəkildə öyrənilməsinə maraq göstərir və silsilə məqalələrini, “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı” əsərini, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları” əsərlərini yazır (Quliyev, 2023: 72).

Firidun bəy Köçərlinin xidmətlərindən biri çox əsrlik Azərbaycan ədəbi irsinin toplanması, sistemli və ardıcılıqla öyrənilərək “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində xalqın istifadəsinə təqdim edilməsi olmuşdur (Köçərli, 2005: 4).

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə Azərbaycan ədiblərinin yaradıcılığı, onların böyük bir qisminin bioqrafiyası, yaradıcılıqları haqqında müəllif fikri söylənilmişdir (Xəlilzadə, 2013: 2-4). Əsərdə Gəncə, Samaxı-Şirvan, Şuşa-Qarabağ və digər Azərbaycanda şəhərləri, həmin şəhərlərin ədəbi mühiti və şairləri, şairlərin fikirləri haqqında məlumatlar verilir.

Firidun bəy yazırdı ki, nə qədər bir qovm və tayfa elmsiz və mərifəsiz olsa bir o qədər onun ədəbiyyatı zəif və biməzmun olcaqdır. Hətta çox tayfalar vardır ki, vəhşiyana yaşayıb ədəbiyyat nə olduğunu bilməzlər. tərəqqi və səadət fikrində olan millət ... gərək ən əvvəl öz ana dilinin vüsət və qüvvət tapacağına səy və himmət göstərsin (Köçərli, 2005: 45).

Dəyərləndirmələrini qeyd edilən istiqamətdə davam etdirən Firidun bəy yazırdı ki, Ərbabi-danış və kamala məlumdur ki, hər bir millətin sə`n və əzəmnətinə, tərəqqi və səadətində bəis solan səbəblərdən birisi də onun ədəbiyyatıdır. Ədəbiyyat millətin aineyi – həqiqətnümasıdır, onun maddi və mənəvi tərəqqisini və istiqablı üçün nicat və səadət yollarını eynilə göstərir. Ədibi fazil və şairi – qabil millətin maarif xadimləridir (Köçərli, 2005: 44).

Firidun bəy Köçərli 1918-ci il fevralın 14-dən mayın 27-dək Zaqafqaziya Seyminin müsələn fraksiyasının, 1918-ci il mayın 27-dən fasilələrlə dekabrın 7-dək olan müddətlərdə Azərbaycan Milli Şurasının üzvü olmuşdur. Zaqafqaziya Seyminin müsələn fraksiyasının 1918-ci il martın 16-da keçirilmiş ilk müstəqil iclasında “Musavat” partiyası və demokratik bitərəflər qrupundan Firidun bəy Köçərli Seymin kitabxana komissiyasına seçilmişdir (2).

Azərbaycan Xlaq Cümhuriyyəti dövründə Xalq Maarif Naziri N.Yusifbəylinin 12 oktyabr 1918-ci il tarixli 39 Nəli əmri ilə Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının keçmiş inspektoru Firidun bəy Köçərli 1918-ci il oktyabrın 1-dən Qazax Müəllimlər Seminariyasının direktoru təyin edilir (2).

1919-cu ildə Müsavat partiyasının Qazaxda partiya şöbəsi yaradılır. Firidun bəy şöbənin sədri seçilir (Kaspi maarifçilik meydanı, 2016: 384).

1918-1920-ci illərdə Qazax Müəllimlər Seminariyasının müdiri işləyib (17).

Nəticə

Firidun bəy Köçərli Gəncə üsyanı yatırıldıqdan sonra XI ordunun xüsusi şöbə rəisi tərəfindən 1920-ci ildə, 58 yaşında güllələnərək dünyasını dəyişir (18). O, 1920-ci ilin mayında Qazax kommunistləri Köçərli və digər "Müsavat" funksionerlərini "xalqa xəyanətdə", "milli nifaq törətməkdə", "torpaq və mülk zəbt etməkdə", general-qubernator Ə.Xoyskinin etibarlı şəxsləri olmaqda ittiham etdilər. Qazax İnqilab Komitəsinin Gəncə Fövqəladə Komitəsinə təqdimatına əsasən, ədib həbs edildi, 20-ci diviziyanın 7-ci xüsusi bölməsi xüsusi şöbəsində şahidlər dindirilmədən, verilmiş izahatlar nəzərə alınmadan güllələnməsi haqqında qərar çıxarıldı və hökm yerinə yetirdi (19).

Ədəbiyyat

1. Süleymanlı, Ş. (2008). Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası (ən qədim dövrlərdən 1920-ci ilədək). Bakı: "Nağıl evi", I, s.247-414.
2. <https://www.ens.az/az/firidun-bey-kocerli>
3. Abdullayeva, S.E. (2019). Firidun bəy Köçərliyənin publiistikası. Elmi inkişaf: nəzəri və təcrübi jurnal № 1, s.56-62.
4. <http://azhistorymuseum.gov.az/az/news/430>
5. Firidun bəy Köçərli. (2014). Biblioqrafiya. Bakı, 176 s.
6. Talıbzadə, K. (2013). Firidun bəy Köçərliyənin Abdulla Şaiqə məktubları. Ədəbiyyat qəzeti-27 sentyabr, 6 s. <https://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2013/sentyabr/328376.htm>
7. Mirzəyeva, A.R. (2012). F.Köçərliyənin Abdulla yazılan məktubları yaradıcılı əlaqələrinin bir növü kimi. Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası. №4, s.31-38.
8. Rzaı, R. (2010). İşıq sevdalısı Firidun bəy Köçərli Azərbaycan - 13 iyul, 3 s. <https://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/iyul/127148.htm>
9. Qüdrətli ədəbiyyatşünas, folklor tədqiqatçısı Firidun bəy Köçərli (160 illik yubileyi). (2023). F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası. Bakı, 105 s.
10. Firidun bəy Köçərli. (2012). Balalara hədiyyə. B., 75 s.
11. Qaraoğlu, F. (2018). Bakı xəbər. 19 sentyabr, 15 s. https://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2018/sentyabr/606169.htm
12. Quliyeva, S. (2023). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı. Əlyazmalar yanmır. №1 (16), s.72-79.
13. Firidun bəy Köçərli. (2005). Azərbaycan ədəbiyyatı, iki cildə, I cild. Bakı: "Avrasiya press", 560 s.
14. Xəlilzadə, F. (2013). Firidun bəy Köçərli-150 ədəbiyyat tarixçiliyi elminin banisi. Kaspi, 2-4 mart, 17 s. https://www.anl.az/down/meqale/kaspi_az/2013/mart/297198.htm
15. Kaspi maarifçilik meydanı. (2016). Bakı Zərdabi LTD MMC, 656 s.
16. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/19261>
17. <https://www.anl.az/down/meqale/ses/2011/yanvar/153344.htm>
18. https://www.anl.az/down/meqale/kaspi_az/2013/mart/297198.htm

Göndərilib: 08.02.2024

Qəbul edilib: 05.04.2024